

IKKINCHI JAHON URUSHI VA UNING YAKUNLARI

Boboyorov Shaxzod Muhiddin o'g'li

*Nurota tuman 39-maktab tarix va huquq fani o'qituvchisi
Navoiy davlat pedagogika instituti tarix va qo'shimcha davlat huquqi
fakulteti 3-kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushining boshlanishi, G'arbiy va Sharqiy Frontdagi ahvollar, Bolqondagi urush harakatlar va fashistlarning yangi tartibi, Germaniyaning SSSR hududiga bostirib kirishi, Yaponiyaning urushga kirishi, fashistlarga qarshi koalitsiyaning vujudga kelishi, urushning borishidagi tub burilish, antifashistik va milliy ozodlik harakatining kuchayishi, Yevropada ikkinchi frontning ochilishi, Qrim va Potsdam konferensiyasi, Nyurnberg va Tokio sud jarayonlari, O'zbekistonning fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi .

Kalit so'zlar. Agressiya, “g'alati urush” atamasi, okkupatsiya, “qo'g'irchoq” Peten hukumati, “dengiz sheri “ operatsiyasi, “ yangi tartib” siyosati , “ Barbarossa rejasi”, antifashistik koalitsiya, antlantik xartiya , “tanklar” jangi, “Berlin operatsiyasi”, gestapo (siyosiy politsiya)

Ikkinchi jahon urushi 1939-yilning 1-sentabridan 1945-yilning 2-sentabrigacha, ya'ni 6 yil davom etdi. Bu urush dunyo aholisining 61 davlatini o'z domiga tortdi, Ularda dunyo aholisining 80 foizi yashar edi. Armiya saflariga jami 110 mln kishi safarbar qilindi. Fashizimning dunyoga hukmron bo'lishiga intilishi va insoniyat boshiga keltirishi mumkin bo'lgan kulfati antifashistik kuchlarni birlashtirdi. Erksevar xalqlar birgalikda fashizimga qarshi kurashdilar va, nihoyat, g'alaba ham qozondilar. Biroq bu g'alabaga osonlikcha erishmadilar. 1939-yilning 1-sentabrida Germaniya Polshaga hujum qildi. Bunga javoban Buyuk Britaniya va Fransiya Germaniyaga qarshi urush e'lon qildilar va shu tariqa urush boshlanib ketdi. Polsha armiyasi kam sonli bo'lib ikki hafta ichida tor-mor etildi. 17-sentabr kuni Polsha hukumati prezident Ridz Smigli boshchiligida hukumatni tashlab , chet elga chiqib ketdi. Xuddi shu kuni Germaniya bilan kelishuvga binoan sovetlarning 200 minglik qo'shini Polshaga bostirib kirdi hamda 28-sentabr kuni Sovet davlati va Germaniya o'rtasida “ Do'stlik va chegara to'g'risida” shartnoma imzolandi. Unga ko'ra mustaqil Polsha davlati tugatildi va bo'lib olindi. G'arbiy Ukraina va G'arbiy Belarussiya Sovet davlatiga berildi. Polshaning Germaniya bilan chegaradosh bo'lgan yerlari Germaniyaga o'tdi.

1939-yil 30-noyabr kuni Sovet armiyasi Finlandiyaga hujun qildi. Bu voqeadan keyin 1939-yil 14-dekabr kuni Millatlar ligasi SSSR ni agressiyachi mamlakat sifatida Millatlar ligasi a'zolidan chiqardi. 1940-yil 12-martda sovet-fin tinchlik shartnomasi imzolandi. Unga ko'ra SSSR Viborg shahri va Ladoga ko'li atroflarini qo'lga kiritdi.

Buyuk Britaniya va Fransiya Germaniyaga qarshi urush e'lon qilgan bo'lsalarda, biroq faol harbiy harakatlar boshlamadilar. Germaniya armiyasining asosiy kuchlari Polsha bilan band bo'lib qolgan paytda bunday imkoniyat bor edi. Buyuk Britaniya va Fransiyaning bu pozitsiyasi 1940-yilning bahorigacha davom etdi. Ularning faolsizligi urush tarixiga «g'alati urush» nomi bilan kirdi. Buyuk Britaniya va Fransiya o'zlarining qudratli harbiy-dengiz flotlari kuchi bilan Germaniyani blokada iskanjasiga olishni rejalashtirgan edilar. Ayni paytda ular Fransiya — Germaniya chegarasida Fransiya bunyod etgan kuchli mudofaa inshootlari Germaniyaning g'arbga hujumga o'tishiga yo'l qo'ymaydi, bordi-yu hujumga o'tganda ham, uni yorib o'ta olmaydi, deb ishonidilar. . Aprel oyida Germaniya armiyasi G'arbiy frontda hujumga o'tdi. 9-aprel kuni Daniya va Norvegiya bosib olindi. 14-may kuni Gollandiya, 28-may kuni esa Belgiya taslim bo'ldi. Shimoliy Fransiyada joylashgan ingliz-fransuz harbiy qismlari qurshovga tushib qoldi. Biroq ularning katta qismi ko'p talafotlar bilan Buyuk Britaniyaga o'tib ketishga muvaffaq bo'ldi. O'z ittifoqchisi Germaniyaning birin -ketin zafarli g'alabalaridan ruhlangan Italiya 10-iyun kuni Fransiya va Buyuk Britaniyaga qarshi urushga kirdi. Qisqa muddat ichida Fransiya qo'shinining katta qismi tor-mor etildi. 14-iyunda nemislar Parijni egalladi. 22-iyun kuni Kompen o'rmonida Germaniya va Fransiya o'rtasida yarash bitimi imzolandi. 25-iyun kuni shunday yarash bitimi Italiya bilan Fransiya o'rtasida ham imzolandi. Bu bitimlarga, ko'ra Fransiya harbiy harakatlarni to'xtatdi. Armiya va flotni qurolsizlantirdi. Pol Reyno hukumati iste'fo berdi. Germaniya Fransiya hududining uchdan ikki qismini okkupatsiya qildi. General sharl de Goll yarash bitimini ham, okkupatsiya qilinmagan Fransiya hududida tuzilgan “ qo'g'irchoq” Peten hukumatini ham tan olmadi va Buyuk Britaniyaga jo'nab ketdi.

Fransiya taslim bo'lgach, Germaniya va Italiyaga qarshi yolg'iz Buyuk Britaniya urush harakatlari olib borardi. Buyuk Britaniya bosh vaziri U. Cherchill Germaniyaga taslim bo'lishdan bosh tortdi. Endi Germaniya harbiy-dengiz floti kuchi bilan Buyuk Britaniyani bir yoqli qilishga bel bog'ladi. Biroq buning uddasidan chiqa olmadi. Buyuk Britaniya floti dunyoda eng qudratli flotligicha qolm oqda edi. Germaniya 1940-yil 15-avgustda harbiy-havo kuchlarini Buyuk Britaniyaga qarshi tashladi («Dengiz sheri» operatsiyasi). Biroq Buyuk Britaniya harbiy-havo kuchlari ham Germaniyanikidan qolishmas edi. Shunday qilib, Germaniya Buyuk Britaniyani mag'lubiyatga uchratishga erisha olmadi. Ayni paytda AQSH Buyuk Britaniyaga yordam bera boshladi. 1941-yilning bahorida AQSH Kongressi Qo'shma Shtatlar hayotiy manfaatlari uchun mudofaasi muhim bo'lgan davlatlarga lend-liz asosida yordam berish haqida qonun qabul qildi. Buyuk Britaniya davlati mudofaasi AQSH hayotiy manfaatlari uchun muhim edi.

Bolqondagi urush harakatlari 1940-yilning 28-oktabrida Italiya Gretsiyaga hujum qildi. 1941 -yilning 6-aprelida Germaniya armiyasi Italiyaga yordamga keldi va

natijada 17-aprelda Yugoslaviya, 23-aprelda Gretsiya taslim bo'ldi. Buyuk Britaniya hukumati Gretsiyadagi ingliz korpusini Misrga evakuatsiya qilishga majbur bo'ldi. 1941 -yilning yozigacha Ger aniya va Italiya Yevropaning 12 davlatini zabt etishga ulgurdilar. Bosib olingan davlatlarda fashistlarning okkupatsiya tartibi o'rnatildi. Fashistlar o'zlarining bu tartibini "yangi tartib" deb atadilar. Yangi tartibga ko'ra, demokratik erkinliklar tugatildi, siyosiy partiyalar va kasaba uyushmalari faoliyati taqiqlandi. Ish tashlash va mitinglar o'tkazish man etildi. Bo'ysunmaganlar o'lim lagerlariga tashlandi. Polsha va Germ aniyada tashkil etilgan konsentratsion lagerlar aslida o'lim fabrikalari edi.

Buyuk Britaniyani maglubiyatga uchratish rejasi barbod bo'lgach, Germaniya endi Sovet davlatini bosib olishga qaror qildi. Bu ikki davlat o'rtasidagi o'zaro hujum qiimaslik to'g'risida shartnoma tub manfaat oldida oddiy bir qog'oz bo'lib qoldi. Berilgan va'da va lafzga xiyonat qilindi. Germ aniya allaqachon sovet davlatiga qarshi urush rejasiga ega edi. U tarixga «Barbarossa rejasi» nomi bilan kirgan (Fridrix 1 Barbarossa davlat yerlarini Sharq hisobiga kengaytirish tashkilotchilaridan biri edi). Germaniya Sovet davlatiga hujum qilish oldidan o'z ittifoqchilari bilan ayoqalarni yanada mustahkamladi. Shu maqsadda 1940-yilning 27-sentabrida "Uchlar ittifoqi" (Germaniya — Yaponiya — Italiya) shartnomasi tuzildi. Bu shartnoma amalda dunyoni qayta bo'lib olish shartnomasi edi. Tez orada bu shartnomaga Ruminiya, Vengriya va Bolgariya ham qo'shildi va ular hududiga Ger aniya armiyasi joylashtirildi. Har tomonlama puxta hozirlik ko'rgan Germaniya 1941-yilning 22-iyunida erta tongda urush e'lon qilmay Sovet davlatiga hujum qildi. Shu tariqa, Sovet—Germaniya urushi boshlandi. Germaniya o'z qurolli kuchlarining deyarli 80 foizini sovetlarga qarshi tashladi. Bu front amalda Ikkinchi jahon urushining asosiy frontiga aylandi. Germ aniya dastlab Sovet armiyasiga qaqshatqich zarba bera oldi. Bunga armiyaning 40 mingga yaqin rahbarlar tarkibi repressiya qilinganligi, I. Stalinning Germ aniya Buyuk Britaniyaga qarshi urushni tugallamay turib, ikkinchi frontda urush qilolmaydi, degan ishonchi sabab bo'ldi. Shuning uchun ham u armiyani to'la harbiy tayyorgarlik holatiga keltirish haqida buyruq bermagan edi. I. Stalin hatto Sovet razvedkasining aniq ma'lumotlarini ig'vogarlik, deb hisoblagan edi. Sovetlar armiyasi mardlarcha qarshilik ko'rsatib, qadam -baqadam chekinishga majbur bo'ldi, lekin juda katta talafotlar berildi. 1941- yilning qishiga kelib nemis armiyasi Boltiqbo'yi, Moldova, Ukraina, Belorussiyani egalladi, Leningrad shahrini blokada qildi. Moskvaga esa yaqinlashib qolgan edi. 1941 -yilning dekabr oyida Sovet armiyasi qarshi hujumga o'tishga muvaffaq bo'ldi. Bu hujum natijasida nemis armiyasi Moskvadan 100—250 km gacha uzoqlikka uloqtirib tashlandi. Moskva ostonalarida erishilgan g'alaba Germaniyaning yashin tezligidagi urush rejasini barbod qildi.

1941 -yilning 2-iyulida Yaponiya hukumati urush harakatlarini boshlash haqida qaror qabul qildi. 7-dekabr kuni Yaponiya harbiy -dengiz floti aviatsiyasi AQSHning

Gavay orollarida joylashgan Pirl-Xarbor buxtasida joylashgan harbiy-dengiz kuchlariga hujum boshladi. AQSH floti katta talafot ko'rdi. Yaponiya davlati Filippin, Malayziya va Indoneziyaga desant tashladi. Tailandni ham bosib oldi. Yaponiya qo'shinlari g'arbda Hindiston, janubda esa Avstraliya chegaralarigacha yetib keldi. Faqat 1942- yilning yozida AQSH va Buyuk Britaniya Yaponiya armiyasining zafarli harakatini to'xtata oldi.

Germaniya SSSRga hujum boshlashi bilan Buyuk Britaniya bosh vaziri U. Cherchill va AQSH prezidenti F.D. Ruz velt sovetlar bilan birdamligini e'lon qildi. 1941-yil avgustda AQSH va Buyuk Britaniya urush payti va undan keyingi hamkorlik tamoyillari to'g'risida deklaratsiyani – Atlantik xartiyani imzoladi. Bu hujjatni imzolagan tomonlar hududiy va boshqa boy liklarni egallab olishga intilmaslik, xalqlarning o'z boshqaruv shaklini erkin tanlash huquqini hurmat qilish, zo'ravonlik yo'li bilan suverenit tidan mahrum qilingan xalqlarning o'z huquqlarini tiklashga intilishini qo'llab-quvvatlash majburiyatini o'z zimmasiga oldilar. 1941-yil sentabrda SSSR Atlantik xartiyaning asosiy tamoyillarini qabul qildi. Tinch okeanida Yaponiya boshlagan jangovar harakatlar AQSHning urushga qo'shilishini va antigitler koalitsiyaning batamom shakllanishini tezlashtirdi. 1941-yil dekabrda AQSHning urushga qo'shilishi bilan antifashistik koalitsiya tashkiliy jihatdan rasmiy lashtirildi. Koalitsiya a'zolari va Uchlar ittifoqiga qarshi urushayotgan boshqa davlatlar hukumatlari Deklaratsiya imzoladilar. Unda dushman ustidan g'alabaga erishish uchun barcha imkoniyatlarni safarbar qilish, separat sulh tuzmaslik majburiyatlari yuklandi, urushdan keyin dunyo tartibi Atlantik xartiya tamoyillari asosida o'rnatilishi belgilab qo'yildi.

1942-yilning 19-noyabrida mashhur Stalingrad jangi boshlandi. U 1943- yilning 2-fevraligacha davom etdi. Bu jangda Germaniyaning saralangan armiyasi tor-mor etildi. 1943-yilning yozida esa mashhur Kursk jangi bo'lib o'tdi. "Tanklar" jangi nomi bilan tarixga kirgan bu jangda ham Sovet qo'shinlari g'alaba qozondi. Shu jangdan so'ng Germaniya armiyasi Sharqiy frontda hujum qilish qobiliyatini butunlay yo'qotdi. Ikkinchi jahon urushida tub burilish ro'y berishi va uning Germaniya hamda uning ittifoqchilarining mag'lubiyatini muqarrar qilib qo'yishi bosib olingan davlatlarda antifashistik va milliy-ozodlik uchun kurashuvchi kuchlarni ruhlantirib yubordi. Bu esa, o'z navbatida, ularning kurashni yanada kuchaytirishlariga olib keldi.

Ikkinchi front nima va u nega ochilishi kerak edi? Ma'lumki, o'tgan davr ichida Germaniya asosan sovet davlatiga qarshi urush bilan band bo'ldi. Binobarin, Germaniya bir frontda urush olib borardi. Bu front sovet- german fronti edi va u ikkinchi jahon urushining asosiy fronti hisoblanardi. Endi, Germaniya va uning ittifoqchilarini tezroq tor-mor etish va Yevropada urushni tezroq tugallash uchun fashistlarni bir vaqtning o'zida ikki frontda urush olib borishga majbur etish lozim edi. Buning uchun Buyuk Britaniya va AQSH armiyasi bevosita Yevropada Germaniyaga

qarshi urush harakatlarini boshlashi lozim edi. Shunday qilinsa, Germaniya ikki yo'nalishda (frontda), ya'ni Buyuk Britaniya va AQSH ning birlashgan armiyasiga (G'arbiy front) ham qarshi turishga majbur edi. Binobarin, uning armiyasi ikkiga bo'linib urushishga majbur etilar edi. Bu esa, Germaniyaning buningsiz ham og'ir ahvolini yanada og'irlashtirgan bo'lardi. Sovet davlati o'z ittifoqchilari Buyuk Britaniya va AQSH oldiga bunday frontni ochish masalasini 1942-yildayoq qo'ygan edi, biroq ular bu masalani turli sabablar bilan orqaga surib keldilar. Ammo yolg'iz sovet davlatining o'zi Germaniyani yengishi ma'lum bo'lgach, ular bu masalani ortiq orqaga surish mumkin emas, degan qarorga keldilar. Chunki ularni Sovet davlatining butun Yevropani fashizmdan ozod etishi, binobarin, butun Yevropa Sovetlar nazorati ostiga tushib qolishi mumkinligi istiqboli xavotirga solib qo'ydi. 1943-yilning 27-noyabr - 1-dekabr kunlari Eron poytaxti Tehron shahrida uch buyuk davlat rahbarlarining ikkinchi front masalasida konferensiyasi bo'lib o'tdi. Konferensiyada F.Ruzvelt, I. Stalin va U. Cherchill qatnashdi. Buyuk Britaniya va AQSH 1944-yilning yozidan kechiktirmay Yevropada ikkinchi frontni ochishga va'da berdilar. Sovet davlati esa Yevropada urush tugagach, Yaponiyaga qarshi urushga kirish majburiyatini oldi.

Germaniyani butunlay tor-mo'r etish va ozod Yevropada birgalikda siyosat yuritishni kelishib olish maqsadida Sovet davlati, AQSH va Buyuk Britaniya rahbarlari 1945-yilning 4-fevralida Qrim viloyatidagi Yalta shahrida to'plandilar. Bu yerdagi Qrim konferensiyasi Livadiya saroyida 4—11-fevral kunlari tarixga "Qrim konferensiyasi" nomi bilan kirgan xalqaro anjuman bo'lib o'tdi. Konferensiyada I. Stalin, U. Cherchill, F. Ruzvelt ishtirok etishdi. 1945-yilning 16-aprel kuni Sovetlar armiyasi Berlinni qurshab oldi va ishg'ol etishga kirishdi. Shu tariqa "Berlin operatsiyasi" boshlandi. Unga mashhur rus sarkardasi K. Jukov qo'mondonlik qildi. 25-aprelda Sovet qo'shinlari hujumga o'tdi. 3000 ta proyektor hujum qiluvchilarning yo'lini yoritib turdi. Projektor nurlari dushman jangchilari ko'zini qamashtirib yubordi. Sovet qo'mondonligi niqob sifatida tutun tarqatish vositasini qo'lladi. Minglab tank va samolyotlar dahshat solib hujumga tashlandi va bular nemis qo'shinini sarosimaga solib qo'ydi. 30-aprel kuni Germaniya rahbarlari A. G. Hitler, G. Himmler, Gebbelslar o'z jonlariga qasd qildilar. 2-may kuni Berlin garnizoni taslim bo'ldi. 8-maydan 9-mayga o'tar kechasi Berlin yaqinidagi Karlxorst deb ataladigan binoda Germaniyaning so'zsiz taslim bo'lganligi haqida hujjat imzolandi. 1945-yilning 17-iyulida Germaniyaning Potsdam shahrida uch buyuk davlatlar rahbarlari (I. Stalin, U. Cherchill, G. Truman) konferensiyasi ochildi. Germaniyani quroqsizlantirish, natsistlar partiyasini yo'q qilish, Germaniyani reparatsiya to'lashga majbur etish va asosiy jinoyatchilarni xalqaro harbiy tribunalgacha berish haqida kelishib oldilar. Konferensiya, bundan tashqari, chegara masalasini ham hal etdi. Chunonchi, Germaniya chegarasi 1938-yilgi holatiga nisbatan qisqartirildi. Germaniya — Polsha chegarasi Oder — Neys daryolari bo'ylab o'tadigan bo'ldi. 1945-yil 6-avgust kuni AQSH

Yaponiyaning Xirosima va 9- avgust kuni Nagasaki shaharlariga atom bombalarini tashladi. Atom bombalari portlashi natijasida, asosan, tinch aholi halok bo'ldi. 1945-yil Sovet Ittifoqi Yaponiyaga qarshi urushga kirdi. 1945-yil 2-sentabr kuni Yaponiya so'zsiz taslim bo'lish to'g'risidagi pakti imzoladi. Ikkinchi jahon urushi tugadi. Asosini fashistik Germaniya, Italiya va militaristik Yaponiya tashkil qilgan tajovuzkor davlatlar bloki tor-mor qilindi.

Germaniyaning Nyurnberg shahrida 1945-yil noyabrdan 1946-yil oktabrgacha fashist rahbarlari ustidan sud jarayoni bo'lib o'tdi. Unda Germaniyaning asosiy siyosiy va harbiy rahbarlari jazoga hukm qilindi. Tribunal natsistlar partiyasining rahbariyatini, SS, SD kabi hujumkor otryadlarni va gestaponi (siyosiy politsiya) jinoyatchi tashkilotlar deb e'lon qildi. 1946-yil maydan 1948-yil noyabrgacha Yaponiya poytaxti Tokio shahrida yapon agressiyasidan aziyat chekkan davlatlar vakillaridan tashkil topgan Xalqaro harbiy tribunal urushda aybdor deb topilgan yapon harbiy jinoyatchilari ustidan hukm chiqarildi. Nyurnberg va Tokio sud jarayonlari tajovuzkorlik, urushlar hamda tinchlik va insoniylikka qarshi boshqa jinoyatlarda aybdor bo'lgan bosh harbiy jinoyatchilar ustidan o'tkazilgan tarixda birinchi sud jarayoni bo'ldi. Tajovuzni, harbiy jinoyatlarni, tinch aholiga nisbatan terrorni qoralagan sud qarorlari faqat bosh harbiy jinoyatchilarni jazolab qolmasdan, xalqaro huquqning ham muhim manbayiga aylandi. Tarixda birinchi marta davlat, hukumat yoki armiya boshlig'i maqomi kishilarni jinoiy javobgarlikdan ozod qilmasligi xalqaro miqyosda tan olindi. ,

Ikkinchi jahon urushi yillarida ham O'zbekiston ulkan mustamlakachi imperiya — Sovet davlati tarkibida urushda qatnashdi. Sovet davlati tarkibiga majburan birlashtirilgan xalqlar yagona nom bilan sovet xalqi deb atalardi. O'zbek xalqi fashizmdan Sovet davlatinigina emas, ayni paytda O'zbekistonni ham himoya qildi. O'z yurtiga bo'lgan chinakam yuksak muhabbat va fashizmga nafrat tuyg'usi, sotsialistik tuzum deb atalgan mustabid tuzum o'zbek xalqiga yetkazgan g'am -alamni orqaga surib qo'ydi. O'zbekiston xalqlari ham fashizmga qarshi kurashning adolatli ekanligini anglab yetgan edilar. Ikkinchi jahon urushida O'zbekistonliklarning ishtiroki xususida birinchi prezidentimiz I. A. Karimov bunday deb yozgan edi: "Ikkinchi jahon urushiga qanday O'zbekistonning fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi qaralmasin, bu urush qaysi g'oya ostida va kimning izmi bilan olib borilgan bo'lmasin, o'z Vatani, el-yurtining yorug' kelajagi, beg'ubor osm oni uchun jang maydonlarida halok bolganlarni, o'z umrlarini bevaqt xazon qilgan insonlarni doimo yodda saqlaymiz. Bu achchiq, lekin oddiy haqiqatni unutishga hech kimning haqqi yo'q va bunga yo'l ham bermaymiz".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lafasov M, Jo'rayev U “ Jahon tarixi “ , Toshkent Turon-Iqbol -2007
2. Islom Karimov “ Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir”. Toshkent, 1996-yil.
3. Akbar Zamonov, Qahramon Rajabov “O'zbekiston tarixi” - G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2017
4. Shuhrat Ergashev, Begzod Xodjayev, Jamshid Abdullayev “ Jahon tarixi “ Toshkent Turon- Iqbol- 2017
5. Nematova Nilufar Qayimovna. (2023). Naqshbandiya tariqati va uning ma'naviy jihatlari. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR*, 1(4), 225–231. Retrieved from <https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/154>